

OSMANLIDAN CUMHURİYETE MERKEZİLEŞME POLİTİKALARININ AŞİRET SİSTEMİNE ETKİLERİ

Sıtkı KARADENİZ

Araş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Özet

Osmanlının son döneminde Arazi Kanunnamesi ve Tanzimat ile başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden modernleşme/merkezileşme politikaları, birçok alanda olduğu gibi, özellikle ülkenin güney doğu coğrafyasındaki aşiretlerin yapısında da çok önemli değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte, aşiretlerin yüzyıllardır sürdürdükleri yapıları ve hayat tarzları, bu politikalar gibi dış etkenler ve bu etkenlerin tetiklediği iç etkenler sonucunda değişmiştir. Ancak gelenekler, örfler, inançlarla yoğrulmuş olan bu yapının, kendini yeni şartlara da uyarlayarak devam ettirdiği görülmektedir. Bu yazı, bu geçişin kısa bir değerlendirmesini üzerine vazife edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aşiret, Modernleşme/Merkezileşme, Arazi Kanunnamesi/Toprak Reformu.

Abstract

The Impact of Centralization Politics on the Tribal System from the Ottoman to Republic

The modernity/centralization politics which started in the late Ottoman period with the Land code and Tanzimat and then continued in the Republican period, as had influence in many areas, particularly had resulted in very important changes in the structure of tribes in the south eastern geography of the country. In this process, centuries-long tribal structures and life styles were changed by outsider factors, the internal reasons that triggered by these factors and with these politics. However, these tribal structures that were shaped by traditions, customs, beliefs; adapted these new conditions and continued. This paper aims to shortly analyze this shift and transformation.

Keywords: Tribe, Modernity/Centralization, Land Code/ Land Reform

Kurte

Nırxandineke Kurt Derheqê Bandora Polîtîkayên Merkezîkirinê Lı Ser Sîstema Eşîran Dı Dawiya Osmanîyan Û Destpêka Cumhûriyetê De

Polîtîkayên merkezîkirinê/modernîzekirinê yên ku di dawiya Osmanîyan de bi derxistina kanûnnameya araziyan û bi îlankirina Tenzîmantê destpêkirin û di serdema Cumhûriyetê de jî dewam kirin, çawa ku di gelek waran de bandor kiriye di sîstema eşîran de jî guherînên girîng pêk aniye. Di vê pêvajoyê de tê dîtîn ku bi tesîra faktorê derveyî yên wekî me behs kirî û yên hundurîn ku ew jî bi yên derveyî ve girêdayî ne, sîstema eşîran û terzê jiyana wan hatiye guherandin, lê her weha ev sîstema ku bi eded, urf û bawerîyan hatiye stîrihandin xwe li gor şertê nû qulibandîye û hebûna xwe berdewam kiriye. Di vê nivîsê de dê li ser vê pêvajoyê bê rawestan.

Peyvên Sereke: Nûjenîbûn/Merkezîbûn, Qanunnameya Araziyan/Reforma Erdan.

بحث مختصری پیرامون تأثیر سیاست های
مدرنیته/مرکزیت عثمانی تا دوره ی جمهوریت
برای نظام های قبایل
سدقی کارادنیز

چکیده

آغاز سیاست مدرنیته/مرکزیتی با کتاب قانون اراضی از اواخر دوره ی عثمانی و همزمان با آغاز دوره ی تنظیمات و ادامه ی آن تا دوره ی جمهوریت، در بیشتر زمینه ها به ویژه منجر به تغییر و تحول چشمگیری در قبایل موقعیت جغرافیایی جنوب شرقی شد.

در این روند، ساختار و شیوه ی قبایلی که قرن ها پیش ادامه داشته، همانند این سیاست ها در نتیجه عوامل بیرونی و تحریک عوامل داخلی دچار تغییر و تحول گشت؛ اما ساختاری که با آداب و رسوم، عرف و باورها سرشته شده بود، به حیات خود با تطبیق شرایط جدید در حال ادامه است. این مقاله بحث از گذر این دوره را بر خود وظیفه می دانست.

کلیات کلیدی: قبیله، مدرنیته، مرکزیت، اصلاحات اراضی

لمحة موجزة حول سياسة ادارة المركزية و تأثيرها على النظام القبلي منذ الفترة
العثمانية حتى الفترة الجمهورية

الملخص

السياسات المركزية التي بدأت في السنوات الأخيرة من الإمبراطورية العثمانية بعد اصدار كتاب القوانين للأراضي و الإصلاحات الإدارية خلال العهد الجمهوري أدت إلى تغييرات كما هو الحال في العديد من المجالات الأخرى، لا سيما في بنية العشائر في جنوب الشرقي لتركيا.

في هذه العملية، قد تغيرت ابنية القبيلة وأنماط الحياة راض مع الفرص القادمة، نتيجة عوامل خارجية وعوامل داخلية، ولكن التقاليد والعادات حافظت على نفسها مع الظروف الجديدة.

في هذه المقالة سنقوم بتقييم موجز لهذا التحول.

الكلمات الرئيسية : القبيلة , الحدائة , كتاب القوانين للاراضي , اصلاح الاراضي

Giriş

Toplumumuzun geçirdiği değişim seyrinin Osmanlı'nın son dönem politikaları ve özellikle de Tanzimat ile başlatılması, sosyal bilim araştırmaları için artık bir postüla haline gelmiş bulunmaktadır. Adlandırmalar her ne şekilde yapılırsa yapılsın, bu politikaların veya sürecin göz önüne alınması, bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bunun nesnel bir karşılığı elbette ki var; çünkü gerçekten de bugün yaşamakta olduğumuz birçok sorunun ya da sürecin, bahsi geçen tarihsel durumla doğrudan veya dolaylı bir ilişkisi mutlaka kurulabilmektedir. Hatta bugünkü toplumsal, siyasal, kültürel vasatın ve özellikle de aşiretlerin geçirdiği dönüşümün, bizzat bu sürecin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Aslında, modernleşme, merkezileşme ya da batılılaşma olarak adlandırılan süreç, pratikte aynı şeye karşılık gelmektedir. Nitekim “devleti modernleştirme hedefinin belirginliği ve devleti modernleştirmenin merkezîyetçilik anlayışıyla ilişkisi dikkate alındığında, Osmanlı modernleşmesini, idari anlamda, merkezileşme ile eş anlamlı tutmak yanlış olmayacaktır” (Özcoşar, 2009, s. 13). Bu insiyakın, Batı'dan mülhem olduğunda ise kuşku yoktur. Dolayısıyla, bu kavramların, bazen birbirinin içerisine geçmiş ve birbirleriyle bağlantılı anlamlara haiz olduğu, bazen de birbirinin yerine geçtiği görülmektedir. Burada, bu farkındalıkla beraber, merkezileşmenin modernleşmenin bir alt süreci olduğu düşüncesiyle, bazen söz konusu kavramlar birlikte kullanılabilirlerdir.

Osmanlı'da “modernleşmenin/merkezileşmenin temel amacı, tamamıyla tahta sadık yeni bir ordu ile ayanlar ve ekonomik kaynaklar üzerinde hükümetin kontrolünü sağlamaktır.” Bunun için de, gerekli ekonomik kaynağın etkin bir vergilendirme sistemi ile sağlanması zorunluluğu doğmuştur. Bu ise, modern ve etkin bir merkez-taşra yönetimini gerektirmekteydi. Fakat bu uygulamalar hayata geçirilmeye başlandığında, imparatorluğun doğusunda, “yüzyılların geleneksel yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkan yerel güç unsurları”, yani aşiretler tarafından kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır (Özcoşar, 2009, s.13-14). Ancak amaçlanan ne olursa olsun, Osmanlı

modernleşmesinin, siyasi/idari, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç önemli sonucunun olduğu söylenebilir. Siyasi/idari bakımdan, hâkimiyetin temsili, saray/padişahı bürokrasiye kaymıştır; sosyal açıdan, yeni bir aydın tipi doğmuş ve gündelik hayatın rotası batıya dönmüştür ve ekonomik açıdan da, özellikle toprak yasasının bir sonucu olarak özel mülkiyet anlayışı ve buna bağlı bir yeni toprak sahibi grubu doğmuştur. Bu sonuçlar, burada, imparatorluğun doğusundaki aşiretler açısından önem taşımaktadır.

Son olarak belirtilmesi gereken nokta, burada Arazi Kanunnamesi ve Tanzimat'a, tarihsel bir dönemi ifade edecek bir anlam yüklenmesinden ziyade, belli eğilim ve girişimlerin "sembol"leri olarak görüldükleridir. Kuşkusuz her iki düzenlemenin de bir tarihsellikleri söz konusudur, ancak aynı zamanda, bugün yaşamakta olduğumuz Cumhuriyet'in yapısal niteliklerinin de belirleyicisi olacak bir sürecin en önemli dinamiklerini oluşturmuşlardır. Bu nedenle de kavramlar, salt tarihsellikleri itibarıyla değil, günümüze kadar devam etmekte olan bir "eğilim" in ifadesi olarak anlaşılmalıdır.

Osmanlı'nın Toprak Politikasında Değişim ve Aşiret Yapısına Etkileri

Tarihsel bir sıralamaya girmeksizin, öncelikle, toprak sisteminin ve bu sisteme getirilen düzenlemelerin, geleneksel aşiret yapısında meydana getirdiği değişime dikkat çekilmelidir. Osmanlı'nın geleneksel toprak rejimi, teoride (evkaf vb. hariç) bütün toprağın devletin mülkiyetinde olduğu ve yalnızca tasarruf hakkının, devlet tarafından belli "hizmetler" karşılığında "sipahilere" verilmesine dayanmaktaydı. "Tımar"¹ da denilen bu rejimin merkezinde, asker temini ve vergi vardı. Bu esasa göre, "sipahi", gördüğü hizmete (özellikle de askeri hizmete) karşılık kendisine verilen "tımar" üzerinde yaşayan köylülerden, kanunca belirlenen miktarda gelir elde ediyor; kendisi de bunun karşılığında, kendine bağlı toprakların işletilmesini sağlamak, buradan elde edilen ürünlerden hazineye vergi aktarmak ve belli bir sayıda atlıyı (cebeli)

¹Beşikçi (1992b: 83), bu sistemin dışında bırakılan ve tamamen feodal nitelikte bulunan hükümetler bulunduğunu; Osmanlı devletinin, bu hükümetlerdeki toprağa ve reyaya (aşiret üyelerine) karışmadığını; bunların, hükümetlerin mülkü ve tebaası olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Ancak buna rağmen yine de Osmanlı arazi rejiminin, Batı-Ortaçağ'daki arazi rejimine benzemediğini; ancak devletin kudreti zayıflayıp, merkezi otorite parçalanıp mahalli kademelerde toplandığı zaman feodaliteye benzer bir müessesenin ortaya çıktığını söylemenin daha doğru olduğunu ifade etmektedir (Beşikçi, 1992a: 147. 3. dipnot).

kendisiyle birlikte her an sefere çıkacak şekilde silahlandırmak ve beslemek durumundaydı (Bruinessen, 2003, s. 229). Ancak bu teorik zeminin, imparatorluğun zayıflamaya başladığı on altıncı yüzyıl sonralarında kayganlaştığı ve işlemez hale geldiği görülmektedir (Lewis, 2009, s.127; Koçi Bey, 1985).

Osmanlı Devleti açısından toprak mülkiyetinin kendi elinde olması, devletin siyasi iktidarının bir ifadesi olması hasebiyle önemliydi (İslamoğlu, 2010, s. 93). Osmanlı Devleti'nin ekonomisiyle olan ilişkisi, devletin bir kontrol konumuna sahip olmasından çok, mülkiyetin, iktidarın merkezi olduğu yolundaki gizli olguya dayanıyordu. Çünkü Osmanlı toplumunda iktidar, zenginlikten daha değerli bir "meta"ydı ve iktidar "ticareti", Osmanlı sisteminin ayırt edici bir özelliğiydi (Mardin, 2002, s.210). Bu nedenle, toprak yasası, salt bir ekonomik tedbir olarak düşünülemez. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yapısal değişikliklerin de, ekonomik ve siyasal/sosyal örgütlenmeye temel teşkil eden bu toprak sisteminin yavaş yavaş bozulmasının bir sonucu olduğu söylenebilir (Karpat, 1998, s. 104). Bu dönemde, imparatorluk topraklarının çoğu fiili olarak özel mülk durumundaydı, yerel aristokrasiye/aşiret reislerine ve aslında atanmış görevliler olan mültezimlere aitti. Bunun dışında, mültezimlik işinin açık artırma yoluyla satılması, köylülerin aşırı derecede sömürülmesine yol açıyor, bu yüzden köylüler kaçıp gidiyor, pek çok tarım arazisi terk edilmiş durumda kalıyordu. Fredrik Barth, Caf aşiretine yönelik gözlemlerinde, mülkiyet haklarının karışıklığı ve belirsizliğinden söz eder. Ona göre, "mülkiyet hakları hiçbir zaman haritalanıp saptanmamış; modern kanunlar, Osmanlı toprak nizamnameleri, aşirete dayalı siyasal örgütlenme ve fiili iktidar gibi değişik bağlamlardan birbiriyle çelişen yorumlar ve iddialar yükselmektedir" (Barth, 2001, s.24). Bu da toprak üzerinden sonu gelmez tartışma ve çatışmaların doğmasına yol açmaktadır.

İşte Osmanlı reformcuları, Avrupa'dan da esinlenerek, hem aşiret yapılarını kırma arzusu ve hem de bozulan bu toprak düzenini normalleştirmek ve istismarları önlemek amacıyla, 1858'de Arazi Kanunnamesi'ni çıkardılar. Ancak yasa, uygulamada amaçlanan normalleşmeyi sağlamanın çok uzağına düşmüştür. Uygulamadan kısa bir süre sonra, kabaca iki eğilim baş göstermiştir: Birincisi, tasarruf hakkı çok geçmeden tam mülkiyete dönüşüyordu. Kanunname, tasarruf hakkının veraset yoluyla geçmesine, hediye edilmesine ya da para karşılığı satılabilmesine, tapu dairesinden izin alınması kaydıyla izin veriyordu. Ancak tasarruf hakkına sahip olanlar, bu konudaki her türlü kısıtlamayı görmezden geliyor, toprağı kendi özgür mülkleri sayıyorlardı.

İkincisi, Kanunname aslında toprağı işleyenlerin onun tasarruf hakkına da sahip olmayı amaçladığı ve yolsuzlukları önleyici paragraflar içerdiği halde, uygulamada sadece küçük bir seçkinler tabakasına yarar sağlıyordu. Bu da sıradan köylünün korkularını artırıyor, kendilerini sadece vergi ve asker toplarken hatırlayan bir yönetim algısının oluşmasına ve yönetime olan güvenlerinin zayıflamasına yol açıyordu (Bruinessen, 2003, s. 280-281; Lewis, 2009, s.605-608).

Sonuç olarak; arazi kanunnamesi, devletin toprak üzerindeki hakkının tekrar kuvvetlendirilmesi niyeti ve bir devlet mülkiyeti rejimi kurulması amacıyla başlamış ancak özel toprak mülkiyeti alanının genişletilmesi ile sona ermiştir (Karpat, 1998, s. 125). Çünkü tapu memurlarıyla nasıl ilişki kurmak gerektiğini bilen ve çoğunluğunu ağalar, şeyhler ve kentlerdeki eşraf ve merkezden atanmış yüksek dereceli memurlardan oluşan kişiler, çok geniş toprak parçalarını kendi adlarına kaydettirebiliyorlarken, toprağı asıl işleyenler ise, neler olup bittiğini ancak iş işten geçtikten sonra fark ediyorlardı (Bruinessen, 2003, s.282). Bu, aynı zamanda, aşiret reislerinin umumi toprakları kendi adlarına kaydetmelerine müsaade edilmesi suretiyle, yeni bir toprak sahibi grubunun ortaya çıkışını da sağlamış oldu (Karpat, 1998, s.129; Lewis, 2009, s. 607). *Tımar*ların kaldırılmasının kuramsal olarak, devletin toprak mülkiyetini güçlendirdiği ve bürokrasiye güçlü bir iktidar aracı sağladığı vurgulansa da (Karpat: 2006, s. 27), pratikte öngörülme yen sonuçlar doğurduğu da aşikârdır.

Cumhuriyet döneminde de benzer toprak yasaları çıkarıldığı, ancak en kapsamlısının 1945 yılında çıkarılan yasa olduğu görülmektedir. Bu yasanın amacı, ilk maddesinde de belirtildiği gibi, toprağı olmayan veya toprağı kendisine yeterli gelmeyen çiftçilere toprak ve araç tahsis etmek, ülke topraklarının devamlı biçimde işlenmesini sağlamak ve arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini engellemektir (Lewis, 2009, s. 641; Kaya, 2009, s. 96). Devlet, toprak reformu kapsamında topraksız köylüye toprak dağıtırken, aynı zamanda büyük toprak sahibi toprak ağalarının gücünü de kırmaya çalışıyordu. Köylüye toprak dağıtımını, toprak ağalarının elindeki işgücünü azaltabileceğinden ve daha fazla toprak bedeli ödemek zorunda bırakabileceğinden toprak ağaları tarafından dirençle karşılanmıştır (Çamurcuoğlu, 2009, s. 161-164). Devletin toprak sahiplerine karşı tavrında önemle vurgulanması gereken bir konu da, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki büyük arazi sahiplerine karşı farklı bir politika izlemesiydi. 1925'te başlayıp 1938'e kadar süren isyanlarda başı çeken ailelerin, güçlerini, Doğu'da hüküm süren büyük

arazi sahipliği ve bağımlılık ilişkilerinden aldığından yola çıkılarak, hükümet tarafından 1927 yılında idari, askeri ve toplumsal nedenlerle 1500 kadar asi ailenin Doğu Anadolu'dan Batı illerine nakli için kanun çıkarılmıştı. Batı'da iskân edilecek olan bu ailelerin terk ettiği arazi, kendilerine iskân edilecekleri illerde yeni arazi verilmesi koşuluyla hazineye intikal edecekti. 1934 tarihli İskân Kanunu'nun, Doğu'daki büyük arazi sahiplerini tasfiye etmeye ve buradaki feodal benzeri yapı ve ilişkileri yıkmaya yönelik amaçları kâğıt üstünde kaldı (Çamurcuoğlu, 2009, s. 169-170; Kaya, 2009, s. 98). Çünkü büyük toprak sahiplerinin siyasi baskıları ve meclis içerisinden büyük muhalefetlerle karşılanan yasa, ılımlı bir toprak reformuna dönüşerek, ancak 1947'de devlet ve vakıf arazilerinin dağıtımı ile uygulanmaya başlanmış ve 1950'ye kadar ancak birkaç bin dönüm dağıtılabılmıştır (Lewis, 2009, s. 642). Demokrat Parti iktidarı dönemindeki uygulamalar neticesinde, büyük bir kısmı hazine arazisi olmak üzere 1,5 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır.

Cumhuriyet'in yürürlüğe koyduğu toprak reformunun da amaçlandığı gibi sonuçlar doğurmadığı görülmüştür. Bir kere, 1950 yılında yeni biçimiyle kabul edilen yasa, artık büyük arazi mülklerinin devlet tarafından kolayca kamulaştırılmasını engelliyordu. Bu nedenle, aşiret yapısının hâkim olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki geleneksel toprak yapısı, olduğu gibi devam etmiş ve üstelik daha da pekişmiştir (Kaya, 2009, s. 96). Çünkü yeni yapı, aşiret reislerinin toprak ağalığına dönüşmesini tamamlamakla kalmamış, aynı zamanda, sosyal ve siyasal sermayelerini kullanarak zenginleşmelerini de sağlamıştır.

Mübeccel Kıray'a göre, "büyük toprak sahipliği"nin hâkim olduğu köylerde, sınıf kutuplaşması, toprak ağasını tarım sanayisi kapitalistine, ortakçıları da ücretli işçiye dönüştürmektedir.² Gerçekten de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kapitalistleşmekte olan köylerde, bu sürecin izlendiği yapılan gözlemlerle doğrulanmıştır. Ancak ulusal pazarın gelişmesi ve tarımın ticarileşmesi çerçevesinde oluşan bu süreç, kendiliğinden yaşanan ya da evrimsel bir çizginin oluşturduğu bir aşama olmanın ötesinde, daha çok hükümet politikalarıyla gelişmiştir. 1950'den bu yana hükümetlerin oluşturdukları tarım politikalarının da bu dönüşüme veya küçük meta üreticiliğinin sürüp gitmesine büyük katkıda bulunduğu görülmüştür (Akşit, 1999). Bunun, 1858 Arazi

² 19. yy ortalarında getirilen toprak reformu, toprağı aşiretsizleştirme sürecini başlatmış ve böylece birçok aşiret ağası, içinde oturmadığı halde tapulu geniş arazilere sahip olabilmıştır. Özellikle 1920'lerden sonra toprağın, özel mülkiyet unsuru olarak aşiret ağalarının şahısları adına tapuda düzenlenmesi birçok aşiret mensubunu topraksız çiftçi konumuna düşürmüştür" (Ateş Durç, 2009, s.69).

Kanunnamesinin akabinde yaşanandan daha etkin olarak, aşiret reislerinin konumunu güçlendirdiği söylenebilir. Çünkü öncekinde, her ne kadar toprağın “mülk gibi” kullanımına, yol bilen reisler ve seçkin tabaka nail olabiliyor idiye de, nihayetinde “mülk” devletindi ve devlet istediğinde müsadere yoluyla elinden alabiliyordu ve alıyordu da. Ancak sonuncusunda, artık demokrasiye geçilmiş ve oyların tek elde toplanmasını sağlayacak bir mekanizmanın varlığı, her siyasinin arzulayacağı bir şeydi. Bu nedenle de zaten hem büyük toprakların elden çıkması önlenmiş ve hem de dağıtılan topraklar yine büyük ölçüde sıradan köylüye ya da aşiretliye değil³, merkezi yönetimin yerel temsilcileri üzerinde etki bırakabilen reis ve ileri gelenlere gitmiştir.

Her ne kadar amaçlanan yönde olmasa da, kanunnameyle başlayan ve Cumhuriyet Döneminde toprak reformu ve benzeri politikalarla devam eden sürecin önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçları, konumuz açısından kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür (Bruinessen, 2003, s. 283; Lewis, 2009, s.608): 1. Aşiret ekonomisinin dayandığı dayanışmacı ve cemaatçi özellikler, yerini bireyselleşme eğilimine terk etmiştir. 2. Birçok aşiret reisinin, toprak beyi haline gelmesi, aşiret içinde ekonomik tabakalaşmanın artmasına yol açmış ve diğer aşiret üyelerinin çoğu ağanın kiracı-ortağı olmak zorunda kalmıştır. 3. Bu tabakalaşma sürecinde kentte yaşamaya başlayan toprak beyleri, yeni bir yaşam tarzını teşkil ederek yeni bir sınıf oluşturmuşlardır. 4. Kentli toprak beyleriyle köylerde kalmış aşiret ağaları arasında yeni bir işbirliği ve himaye (patronaj) ilişkisi gelişerek, bir anlamda, kendilerinin bulunmadığı “mekân”ların temsiliyet görevlerini üstlenmişlerdir. 5. Birçok durumda, toprağı asıl işleyenler, geleneksel haklarını kısmen yitirerek kiracı-ortak, hatta ücretli işçi haline gelmişlerdir.

Aşiret yapısının ya da aşiret tipi örgütlenme biçiminin, bu süreçte önemli bir değişim geçirdiği muhakkaktır. Hatta en önemli ilk değişimin, bizzat bu sürecin kendisi olduğu söylenebilir. Çünkü genellikle akraba da olan aşiretliler içerisinde, daha çok siyasal konumu açısından “eşitler arasında birinci” olarak kabul edilen reis ile aşiretin geri kalanları arasında, ekonomik ve hayat tarzı bakımından uçurumlar oluşmaya başlamış ve geleneksel cemaat ilişkilerinde geri dönülmez bir yola

³ Ayrıca belli miktarlarda toprak sahibi olabilmış olanlar için de farklı bir sorun doğmuştur. Zamanla nüfusun artması ve toprağın bölünmesi, tarla rekabetini doğurarak aşiret içi, akrabalar arası çatışmalara yol açmıştır. Bu ise aşiret ideolojisinin temel dayanaklarından biri olan kan bağıının öneminin azalmasına ve aşiret içi dayanışmanın zayıflamasına yol açmıştır (Yıldırım, 2004, s. 81).

girilmiştir. Ancak bu sürecin tek başına değil, Tanzimat'ın temsil ettiği idari/siyasi yapılanmanın eşliğinde yaşandığını söylemek daha doğru olur.

Siyasi/İdari Merkezileşme ve Aşiret Yapısına Etkileri

Osmanlı Devleti'nin teorik temelinde, zengin bir dini gruplar mozaiği, aşiret birlikleri, etnik unsurları ve müreffeh şehirleri yekpare bir çatı altında teşkilatlandırmaya muvaffak olan bir merkez bulunmakla birlikte (Mardin, 2002, s. 111), idare sisteminin, en azından pratikte merkezî bir yapıda olmadığı bilinmektedir. Geniş bir coğrafyaya yayılan imparatorluk sınırları içerisinde etkin bir haberleşmeden mahrum olan hükümet, bu coğrafyayı kontrol etme ve denetleme mekanizması kurmanın güçlüğünü yaşamaktaydı. Böyle bir mekanizma kurmakla, "memur ve idarecilerin, merkezî otorite ve vatandaşlarından bağımsız olmalarını sağlayacak gücü elde etmelerinin önüne geçilmek isteniyordu" (Shaw, 1998, s.50). Bu amaçla kurgulanan merkezîyetçiliğin temel hedefi, ülke içinde bağımsız güç olarak hareket etmeye başlayan ayanların ve diğer asi unsurların yarattıkları tehdide son vermek olarak görülmektedir (Karpat: 2006, s. 23). Bu dönemde, Osmanlı'nın aşiretlere yönelik uyguladığı yerleşik hayata geçirme/iskân politikası da, taşrada merkezi hâkimiyeti sağlama çabalarının bir sonucu olarak görülebilir (Özcoşar, 2009, s. 9). Bütün bu çabalar, dış baskıların da etkisiyle, Tanzimat'ı doğurmuştur.

Tanzimat, yaklaşık iki yüz yılın değişim sancısının, eğilim ve girişimlerinin uygulama aşamasını oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Tanzimat'la birlikte, reform hareketinin, nitelik, yön, hız ve kapsam bakımından büyük bir değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu reform hareketinin, birçok fikri ve siyasi hareketi ortaya çıkardığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan kurum ve fikirlere de kaynaklık ettiği ve hatta bugünkü merkezi yapılanmamızın belediye, İl Özel İdaresi, Sayıştay ve Danıştay gibi temel kurumların, orijin itibariyle Tanzimat'a dayandığı vurgulanmaktadır (Eryılmaz, 2006, s. 12). Bu nedenle Tanzimat'ı, yalnız kendi dönemi içerisinde değerlendirmek yanlış olacaktır.

Nitekim Tanzimat'la birlikte, hükümetin faaliyet alanı, hayatın bütün alanlarını içerisine alacak şekilde genişletilmiştir. Tanzimat hakkındaki genel kanı, reformun gerekmediği alanlarda bile, toplumu, kanunlar aracılığıyla bir sisteme oturtma ve kontrolden ibaret olduğu şeklindedir. Bunu başarmak için, eski merkezleşmemiş bürokrasinin

yerine, yüksek seviyede merkezleşmiş sivil idarecilerin oluşturduğu bir kadro yerleştirilmiştir. Haberleşme ağı genişletilmiş, yollar, demiryolları ve telgraf şebekesi en uzak bölgedeki memuru bile İstanbul'un kontrolüne sokacak şekilde ilerletilmiştir. Tımar ve zeametlerin yerini, tedrici olarak maliye maaşları almış, böylece, önceden olduğundan daha fazla bir şekilde, bürokratların merkezî otoritenin kontrolü altına girmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Tanzimat sonrasında, imparatorluk genelindeki idareci memurların çoğu, merkezî hükümete atanmış ve yalnız ona karşı sorumlu duruma gelmeleri amaçlanmıştır. Eski sistemde müsaade edilen yerel özerklik, uygulanan çeşitli özerk sosyal, ekonomik ve dinî örgütler, hükümet kendilerinin birçok fonksiyonlarını devraldığı için, var olma nedenlerini yitirmişlerdir (Shaw, 1998, s. 50-51; Lewis, 2009, s. 125). Bu siyasi düzenlenmelerin en ilgi çekici yönlerinden biri de, taşra eşrafi ve aşiret reislerine karşı benimsenen ve söz konusu önderlerin mahalli nüfuzlarını, hayatın bir gerçeği, bir veri olarak onaylanan tavrın, merkezden atanan memurlarla nüfuzlarını kırmaya çalışmak olmuştur (Mardin, 2002, s. 111). 18. yüzyılın başlarından itibaren sorgulanmaya başlanan ve merkezinde padişahın sarayının bulunduğu hâkimiyet yapısının etkinliği, İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde kopuşların (örneğin Mısır) ve isyanların baş gösterdiği bir geçiş döneminin ardından, bürokrasiyi merkezine alarak yeniden kurgulanmaya çalışılmıştır (İslamoğlu, 2010, s. 83). Hükümetin, sarf ettiği çabaların uygulamada tamamen karşılık bulmadığını söylemek elbette yanlış olur. Ancak bu uygulamaların, imparatorluk coğrafyasının tümünde beklenen sonuçları doğurduğu da söylenemez.

Tanzimat ve 1858'deki Kanunname'nin oluşturduğu toplumsal vasat, özellikle belli bölgelerde, yapısal değişimlere zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, yalnız Müslim-gayrimüslim halklar arasında değil, bizzat millet-i hâkimiyeyi oluşturan Müslüman halk arasında da sosyal tabakalaşmanın yeni modellerinin temelleri atılmıştır. Bu anlamda Tanzimat, ulema aileleri, küçük tüccarlar, toprak ağaları ve hatta kırsal kesimde yaşayan aşiret reislerinden oluşan yeni bir toplum liderleri grubunun ortaya çıkmasına yol açmış ve zamanla kendine özgü bir aydın tabakası yaratmıştır (Karpas, 2006, s. 35). Tanzimat'tan sonra her şehirde kurulan belediye meclislerinin üyeleri ise, o yörenin ileri gelenlerini oluşturan aşiret reislerinden oluşmuş ve artık bu reisler "meclis üyesi" unvanıyla kent yönetimindeki yerlerini almışlardır (Karpas, 2006, s.40). Tanzimat'la sembolize edilen ve devam eden süreçte, bu yapısal değişim, bir süreklilik kazanarak geleneksel aşiret yapısını da kalıcı bir değişime zorlamıştır.

Hem Osmanlı modernleşme ve/ya merkezileşmesinde ve hem de Cumhuriyet'e geçişle başlayan yeni modernleşme pratiklerinde, hükümetler, artık taşrayı da kendileri yönetme temayülü sergilemişlerdir. Bunu gerçekleştirmek gayesiyle geliştirilen politikalar, bütün beşeri projelerde olduğu gibi her zaman için bir müzakereye tabi tutulmuştur. Çünkü hedeflenen gelişmeler, daima verilen tepkiler sonucunda, her iki tarafın da beklentilerini aşan bir duruma dönüşebilmektedir.

Bu durum, merkezileşme politikalarında da yaşanmış ve doğrudan yönetim, pratikte çok kolay uygulanamamıştır. Hükümet değişikliğinin de etkisiyle, yavaş yavaş dolaylı yönetim biçimlerine dönüş başlamıştır. Uygulanan politikalar sonucunda, yeni reisler ortaya çıkmış, sürgüne gönderilenlerden bazıları da geri dönmüştür. Bugün reisler artık eskisi kadar güçlü değilse de, pek çok devlet görevlisi yerli nüfusu doğrudan yönetmek yerine, onlarla işbirliği yapmayı halen daha kolay bulmaktadır. Bu ise, devletin, eskiden de olduğu gibi, ağanın konumunu dolaylı şekilde desteklediği yorumlarını gündeme getirmektedir. Özellikle Cumhuriyet'le birlikte merkezî denetimin artmış olması nedeniyle, artık çok büyük ağalar mevcut değildir, ama yönetim ağının çatlakları içinde dolaylı yönetimin gayri resmi yapıları halen sürmektedir. Yönetimi temsil eden valiler, kaymakamlar, jandarma komutanları, savcı, yargıçlar ve diğer görevlilerle nasıl ilişkiye geçileceğini daha iyi bilen ağalar, etkilerini rakipleri aleyhine artırabilmektedir. Bu imkâna sahip olanların kendi adamlarına sunabildikleri olanaklar oldukça fazladır. Kamu hizmetlerinden yararlanmada kolaylık, işe yerleşme veya bürokraside yükselme, yerelde dokunulmaz kılma ya da devletle başı belaya girenin kollanması ve benzeri durumlar, çokça karşılaşılan örneklerdir. Diğer yandan devlet görevlileri, yasa ve düzeni koruyabilmenin tek yolu olarak, ağaların ve hatta bir kez daha şeyhlerin aracılığına başvurmayı tercih etmektedir (Bruinessen, 2003, s. 296). Halen yaşanan kan davaları ya da benzeri geleneksel çatışma durumlarında, bu pozisyonu kazanmış ve geleneksel olarak da reislik konumunu koruyanların çözüm noktasında daha aktif olarak rol aldıkları görülmektedir. Mesela günümüzdeki söz konusu figürlerden birinin, kendisine havale edilen herhangi bir davada, diğer tarafa itiraz hakkı dahi tanımadığı vurgulanmaktadır. Yapılacak bir itirazın ya da çözümü kabul etmemenin, kendi konumunun sorgulanması ve karizmasının bozulması veya bu şeklide algılanması ihtimaline karşı, kendisi en başından taraf olarak konumlanabilmektedir. Yine bölgedeki aşiret reislerinden biri için de, “mahkemeden daha çok dava çözdüğü” söylenmekte ve bu ünü, toplum içerisinde sık sık dillendirilmektedir.

Merkezleşme politikaları sonucunda, yönetim ağı güçlendikçe, aşiret birimlerinde küçülmeler görülmekte ve önemli politik işlevler daha alt düzeydeki reisler tarafından üstlenilmektedir. Bunun sonucunda, örgütlenme de giderek daha basit hale gelmektedir. Büyük aşiretlerde, önceleri, hiçbir gruba bağlı olmayan yönetici soyunun bulunması söz konusuydu ve kendisine bağlı muhafızlarının olması da çoğu zaman bir zorunluluk olarak görülmüştür. Oysa bu yapının, merkezleşme politikaları sonucu çözülmesi, küçük aşiretlerde temel politik birimin, kabile ve yakın akraba gruplarından oluşmasını doğurmuştur. Dolayısıyla reis de artık sıradan aşiret mensuplarının bir akrabasıdır. Böyle bir reisin devletten doğrudan ya da dolaylı destek görmesi, kendi akrabaları üzerinde bile baskıcı bir yönetim kurmasına yol açabilmektedir. Fakat böyle bir destekten yoksun kaldığında, “reis, sadece bir *primus inter pares* (eşitler arasında birinci)”. Bugün birçok reisin, geleneksel hatırlanışını hariç tutulursa, ikinci durumu yaşadığı söylenebilir (Bruinessen, 2003, s. 300). Buradan hareketle, aşirete dayalı ilişki biçiminin zayıflama eğilimi gösterdiği ve buna bağlı olarak da aşiret yapısının çözülme sürecinde olduğu algısına ulaşılabilir. Ancak bugün için bu sürecin ne kadar süreceği ve yeniden canlanıp canlanmayacağı önemli bir tartışma konusu olarak kabul edilmelidir. Çünkü Bruinessen’in de dediği gibi, “bu gibi bağılıklar, insanlara sınıf ve millet gibi daha geniş ve soyut birimlere olan bağılıktan daha doğal geliyor ve kendilerini özdeşleştirecekleri bir gruba duyulan ihtiyacı daha kolay karşılayabiliyor”. (Bruinessen, 2003, s. 461). Yaptığımız mülakatlarda da, bu tespiti doğrulayan tutum ve davranışlara çok sık rastlanmış ve kent hayatıyla gözlerini dünyaya açan gençlerin, bu duyguya daha çok eğilimli oldukları gözlenmiştir.

Osmanlıda Tanzimat ve Arazi Kanunnamesi ile başlayan ve Cumhuriyetle devam eden modernleşme/merkezleşme sürecinde, aşiret yapısının büyük ölçüde değiştiği veya kimilerine göre çözüldüğü görülmektedir. Ancak bu sosyal bünyenin, kendini bu sürecin yarıklarından sızarak mevcut sosyopolitik yapıya adapte ettiği de görülmektedir. Çünkü bu yapı, sadece idari/siyasi bir yapılanmadan ibaret değildir; aynı zamanda, içerisinden geldiği toplumsal yapının gelenekleri ve davranış biçimleriyle iç içe geçmiş bir yapıya da sahiptir. Kendini bu gelenekler üzerinden yenileyerek devam ettirdiği gibi, resmi hukuk sistemi ve makamların uzanamadığı tutunum noktalarına da yaslanmaya devam etmektedir.

Kaynakça

Akşit, B. (1999). *Cumhuriyet döneminde Türkiye köylerindeki dönüşümler. 75 yılda Köylerden Şehirlere, Bilonço '98 Kitaplar Dizisi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Ateş Durç, S. (2009). *Türkiye'de aşiret ve siyaset ilişkisi: Metinan aşireti örneği*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Barth, F. (2001). *Kürdistan'da toplumsal örgütlenmenin ilkeleri*, (S.R. Şengül, H. Özsoy, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.

Beşikçi, İ. (1992a). *Doğuda değişim ve yapısal sorunlar: göçebe Alikan aşireti*, Ankara: Yurt Yayınları.

Beşikçi, İ. (1992b). *Doğu Anadolu'da göçebe Kürt aşiretleri*. Ankara: Yurt Yayınları.

Bruinessen, M. V. (2003). *Ağa, şeyh, devlet*. (B. Yalkut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çamurcuoğlu, G. (2009), "Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 176 C. XIII*, Sayı: 1-2, Sh. 161-178.

Eryılmaz, B. (2006). *Tanzimat ve yönetimde modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.

İslamoğlu, H. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karpat, K. H. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak rejimi, sosyal yapı ve çağdaşlaşma. *Ortadoğu'da Modernleşme*. (William R. Polk ve Richard L. Chambers, Ed.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı'da değişim, modernleşme ve uluslaşma*. (D. Özdemir, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Kaya, A. (2009). *Türkiye'de iç göçler; bütünleşme mi geri dönüş mü?* (A. Kaya, Haz.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Koçi Bey (1985). *Koçi Bey risalesi* (Z. Danışman, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (B. B. Turna, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Mardin, Ş. (2002). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özçoşar, İ. (2009). *Merkezileşme sürecinde bir taşra kenti: Mardin (1800-1900)*,. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Shaw, S. Joy (1998). 19. yy Osmanlı reformcularının bazı yönleri. *Ortaođu'da Modernleşme*, (W.R. Polk ve R.L. Chambers, Ed.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Yıldırım, A. (2004). İki aşiret arasında kültürel rekabet ve çatışma, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.